

ALEXANDRU I. GUDEA, Soldatul roman în Dacia (106-275 p.Chr.). Studiu de arheozoologie privind creșterea animalelor și regimul alimentar în armata romană, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009, 131 p.

O carte binevenită pentru arheologia romană, cu un subiect incitant și care oferă o importantă temă de reflexie: hrana soldatului de pe limesul dacic. Lucrarea apărută în prestigioasa serie "Interferențe entice și culturale în mileniul I a.Chr - I p.Chr.", vol. XV, cuprinde pe lângă textul în limba romană înțesat de tabele și grafice (p. 7 - 99), un larg rezumat în limba engleză (p. 101-118), bibliografia (p. 119 - 122), un foarte util index de denumiri și nume proprii (p. 123 - 124) și o anexă cu ilustrații alb - negru, hărți și poze cu eșantioanele de oase studiate.

În **Introducere** (p. 7-10) autorul își propune pe baza materialului osos, care pe bună dreptate reprezintă o cantitate semnificativă din "recolta" arheologică a oricărei campanii de săpături, să stabilească pentru fortificațiile Daciei romane ce tip de economie era practică în epocă, ce regim alimentar aveau soldații și eventualele influențe care pot fi constatate în acest domeniu. Metoda de lucru este tipică unui arheozoolog care vrea să determine pe baza măsurătorilor pe oase menajere, sortate și clasificate, speciile de animale, vârsta și eventualele elemente de patologie care pot fi constatate în țesutul osos. Informațiile sunt apoi analizate cantitativ și calitativ, statisticile fiind suportul principal la asemenea analize.

În capitolul II - **Despre armata romană în cele trei provincii dacice** (p. 11-18) este analizată armata provinciei Dacia, efectivele și tipul unităților militare. O atenție deosebită este acordată trupelor de cavalerie sau cele care au în componență escadroane de cavalerie. Al. Gudea urmărește astfel să identifice problemele de logistică și respectiv de transport pe care le aveau unitățile militare, necesarul de animale de povară și furaje. În încercarea de a stabili numărul de cai al trupelor, autorul exagerează totuși când consideră că *ala I Hispanorum* (unitate militară din efectivul Daciei Inferior) este *miliaria*.

Este de remarcat însă felul în care este analizată problema animalelor necesare pentru hrana armatei și implicațiile acestui fapt asupra mediului civil. Nu în ultimul rând pertinente și justificate sunt observațiile privitoare la grăjdarii din fortificații, cât și prezența unor veterinari în castru care vindecau animalele bolnave, foarte probabil într-un grajd special amenajat (*veterinarium*).

Capitolul III - **Comentariu arheozoologic și arheologic. Situații din obiective de epocă romană din Pannonia Inferior, Moesia Superior și Moesia Inferior** (p. 19 - 46) face referire la informațiile aflate de autor în bibliografia de specialitate pe această temă pentru provinciile învecinate Daciei. Autorul urmărește cu atenție ce animale domestice erau consumate și ce fel de vânat putea fi întâlnit pentru epoca romană. Repertoriul statistic este calibrat mereu cu numărul de unități militare și coloniști atestați pentru fiecare provincie în parte.

În majoritatea teritoriilor s-a observat o preferință în cadrul păstoritului pentru bovine, apoi ovicaprine, suine și nu în ultimul rând cabaline. Între animalele sălbatice vâdate se constată precăderea pentru cerb și căprior, respectiv porcul

mistreț și bourul. Autorul remarcă, că scopul creșterii animalelor era exploatarea pentru muncă, lapte și secundar ca sursă de carne. De asemenea taliile nu impresionează, semn că încă mai erau crescute rase primitive care erau adaptate la mediu și nu erau pretențioase. O noutate în cadrul analizei o reprezintă peștii. Oasele de pește apar frecvent în siturile de pe malul Dunării, patru specii fiind cele mai des pescuite.

Observațiile în cazul suinelor sunt mai mult decât interesante. Fiind niște animale domestice importante în alimentația de zi cu zi și ușor de crescut, foarte importantă era vârsta la care erau sacrificate aceste animale domestice. Ori din analiza eșantioanelor de oase se poate remarca că provincialii preferau să taie porcii înainte de vreme, statistica indică specii majoritar subadulte decât adulte. Concluzia, credem noi, nu poate să fie decât una singură: preferau în alimentație mai mult carnea decât slănina.

În cazul cabalinelor și ecvidelor se constată eforturi din partea romanilor de a ameliora rasele existente și de a aduce din alte părți ale Imperiului cai performanți, de talie mai mare. Unele oase prezintă urme de tăiere clară, semn că romanii consumau carnea de cal fără probleme, deci nu doar în momente de criză cum se bănuia până acum. Câinii în general sunt prezenți în număr mare, cei de talie mijlocie și mică erau crescuți pentru pază, dar și ca animale de companie sau pentru frumusețea lor (animale decorative).

Cel mai consistent capitol este IV – **Studii arheozoologice în castre și așezări civile ale castrelor din Dacia** (p. 47-86), unde se evaluează situația în câteva fortificații și așezări din Dacia într-un mod relativ unitar pentru a putea mai apoi urmări comparativ ce fel de diferențe existau. Statisticile din siturile cercetate nu arată mult diferit față de cele din provinciile învecinate, doar că existența pădurilor întinse se reflectă și în descoperiri printr-o mai consistentă reprezentare a animalelor sălbatice în analizele osteologice.

Dintre siturile analizate (*Micia – Vețel*, *Bologa – Resculum*, *Românași – Largiana*, *Brâncovenеști*, *Răcari*, *Buridava – Stolniceni și Apulum*), cel de la *Porolissum* a primit o atenție specială din partea autorului fiind incluse în statisticile sale nu doar informații din castru ci și din vama romană, templul lui Liber Pater, a cârciumii din zona civilă și a mai multor clădiri din orașul roman.

După analiza osteologică Al. Gudea indică pentru Dacia următoarele animale: specii domestice – vita, oaia, capra, porcul, pisica, câinele, calul, găina, gâsca și specii sălbatice – bourul, cerbul, căpriorul, mistrețul, vulpea, lupul și potârnichea. În comparație cu celelalte provincii învecinate observațiile autorului sunt demne de luat în seamă. Chiar dacă procentajele nu diferă în cazul bovinelor există totuși situri unde nu domină vita ca animal domestic. Apoi față de sudul Dunării se observă că în cazul Daciei capra este mai prezentă ca animal domestic, la fel și ovinele. În cazul suinelor situația este variabilă, iar acolo unde predomină bovinele se constată un număr mic de porci și invers. Tot din analizele comparative s-a remarcat faptul că în mediul rural porcul este preferat mai mult decât în cel urban. Foarte probabil această realitate este determinată și de preferințele gastronomice ale locuitorilor Daciei romane. După părerea noastră “la țară” este de așteptat ca hrana să fie mai consistentă, deci mai grasă.

Al. Gudea urmărește în această parte, V – **Soldatul roman și influențele acestuia în viața economică în general și în sistemele de creștere a animalelor, în special** (p. 87-98) să sublinieze care pot fi implicațiile prezenței armatei în creșterea animalelor.

Sunt punctate câteva momente importante când cea mai militarizată provincie de la Dunărea de Jos (Dacia) avea nevoie de un număr impresionant de animale. Una din aceste perioade poate fi plasată la începutul fondării provinciei Dacia, când a fost construită rețeaua rutieră, infrastructura provinciei.

Calitatea vieții este de asemenea luată în considerare: hrana și îmbrăcămintea, principalele etaloane sunt strâns legate de creșterea animalelor.

Influența în domeniul social și cultural, o temă mai greu de decelat prin analize osteologice, rămâne importantă în toată discuția chiar dacă nu cunoaștem în profunzime regulile după care erau selectate animalele pentru sacrificiul zeilor. Nu în ultimul rând este luată în considerare implicarea militarilor romani în diversele activități economice ale provinciei Dacia, faptul că și armata era deținătoare de turme și herghelii, dar mai ales de veterinari, care cu siguranță prestau activități și în mediul civil învecinat.

Tot armata romană este cea care caută să favorizeze răspândirea animalelor cu talie mare, cu masă musculară mărită. Acest lucru avea să conteze în îmbunătățirea rației alimentare a unităților militare, fapt care a influențat și viața mediului civil.

O parte mai puțin credibilă și oarecum speculativă a lucrării este cea legată de influența romanizării asupra vieții economice (cu referire specială asupra creșterii și îngrijirii animalelor). Autorul încearcă să demonstreze că stilul în care erau tranșate animalele după sacrificare nu era cunoscut în zona Daciei preromane. Urmele de tăieturi de pe oase, indică în chip firesc decuparea zonelor mai cărnoase din animalul sacrificat, dar cu siguranță nu are nici o legătură cu problema romanizării și așa cum observa chiar autorul cărții nu poate fi stabilit un model al tranșării carcasei, specific epocii romane.

Creșterea animalelor a jucat un rol important în viața economică a provinciei, după cum lasă să se întrevadă cantitatea mare de oase de animale din săpăturile arheologice și pe bună dreptate acolo unde există o densitate mare de locuire, cantitatea de oase, resturi menajere este și ea mai mare.

Nordul și nord-vestul provinciei Dacia indică o preocupare chiar mai mare pentru creșterea animalelor, probabil atât clima cât și relieful nu încurajau agricultura.

În Dacia, porcul este omniprezent și după cum observa Al. Gudea era crescut în sistem extensiv, pastoral. Singurul domeniu în care se observă diferențe majore, odată cu epoca romană, este cel al canidelor. Dacă în epoca dacică întâlnim câini de pază de talie medie și mare, odată cu venirea romanilor se constată o diversitate mai mare de rase, consecință a importurilor. Astfel se constată osteologic prezența și în Dacia a exemplarelor pitice, brachinul, câini de companie (decorativi), crescuți pentru frumusețe.

Semnificativ pentru romanizare este faptul că apare o creștere cantitativă a animalelor domestice, observație corectă a autorului, o cauză a acestui fapt fiind urbanizarea. Romanii erau interesați într-o exploatare intensivă a teritoriului

provinciei. Din acest motiv ei au căutat înlocuirea treptată a raselor autohtone, primitive cu rase superioare, cu performanțe productive crescute.

În **concluzii** (p. 99) Al. Gudea sintetizează ideile principale care pot fi deduse din analizele osteologice comparative făcute. Astfel cum era și de așteptat soldatul roman ca principal factor al romanizării provinciei a avut o influență importantă asupra creșterii animalelor, el fiind atât producător cât și consumatorul principal. În procesul de romanizare a spațiului fostei Dacii cel mai relevant lucru este, poate, creșterea ponderii animalelor domestice în alimentație, față de cele sălbatice (cum era înainte la daci).

Creșterea în talie a unor rase de animale indică existența importurilor de animale domestice și încercarea de a ameliora unele rase de cabaline sau bovine, spre exemplu.

Lucrarea lui Al. Gudea oferă o bună imagine a felului în care s-a desfășurat creșterea animalelor în economia Daciei romane. Chiar dacă au fost luate în considerare doar câteva localități și fortificații ale provinciei pot exista diferențe regionale importante, care nu pot fi surprinse într-o lucrare de pionerat pentru acest areal al Imperiului roman, atât de divers ca relief și climă. Credem de asemenea că dintr-o analiză osteologică pentru teritoriul nord dunărean, cu o bogată rețea hidrografică, nu pot lipsi date cu privire la pești. Se știe că peștii erau nelipsiți de pe masa oricărui roman, iar în alimentația soldatului cu siguranță nu lipsea!

Cu toate aceste carențe, felul modern și sistematic structurat în care este abordată problema alimentației și creșterii animalelor pentru Dacia romană recomandă această carte ca una de bază, de acum încolo, pentru orice analiză cu privire la aspectele cotidiene de viață economică a Daciei romane.

Călin Timoc

(Lector dr, Universitatea de Vest din Timișoara)